

Aika ja monitieteellisyys – katsaus etnokronografiaan (osa 1)

Matti Kamppinen

“A Matter of Time”, *Scientific American* -lehden erikoisnumero, syyskuu 2002 (vol 287, number 3)

Jorma Pohjanen: *Mitä kello on? Kello modernissa yhteiskunnassa ja sen sosiologisessa teoriassa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 197. Jyväskylän yliopisto 2002.

Eeva-Liisa Haanpää, Ulla-Maija Peltonen ja Hilpi Saure (toim.): *Ajan taju – kirjoituksia kansanperinteestä ja kirjallisuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Ihmiselämästä on sanottu, että lähtökohtaisesti itse kullakin on vain aikaa, ja tärkein ratkaisu on se miten aikansa käyttää – tuomalla iloa ja valoa kanssaihmisille vai urputtamalla lähdeviitteistä. Tieteenaloja yhdistää niin ikään ajallisuuden läpäisevä läsnäolo – kaikkea voidaan tarkastella suhteessa aikaan, ja ajallisuus voidaan nostaa myös erityisen teoretisoinnin kohteeksi alalla kuin alalla. Monitieteiset katsaukset ajan eri ulottuvuuksiin ovat harvassa, ja niitä useinkin vaijaa jonkin osa-alueen kohtuuttoman tynkäinen esittely. James T. Fraserin toimittama *The Voices of Time* (2. painos 1982) oli aikoinaan virkistävä poikkeus, joskaan siinä ei ajan antropologia tai sosiologia päässyt juurikaan esille. Eri kulttuurien aikakäsitysten tutkijan eli etnokronografian onkin metsästettävä useita kirjoja, eri aloilta, jos aikoo pysyä ajan tasalla sen suhteen, mitä ajalla milloinkin ymmärretään. *Scientific American* -lehti ilahduttaa lukijoitaan paitsi säännöllisesti korkeatasoisilla artikkeleilla, myös erityisillä teemanumeroilla, jotka koskevat milloin mitään ajankohtaista teemaa. *A Matter of Time* -erikoisnumero luotaa lehden hengen mukaisesti erityisesti luonnontieteiden ja tekniikan antia aikatutkimuksen kannalta. Aikamme aikatietoisuushan on herkistynyt monestakin syystä.

Yhtäältä yhteiskunnan rytmit ovat kiihtyneet – työ, vapaa-aika, eläminen ylisummaan on tullut aikataulutetuksi entistä perusteellisemmin. Loppoaikojia tai sellaisia, joita ei ole valjastettu johonkin tarkoitukseen, on entistä vähemmän, ja monimutkaistuva teknologia samoin kuin kaikialle ulottuva hinnoittelu ja markkina-ajattelu tuo mukanaan uusia mahdollisuuksia käyttää aikaa, hinnoitellulla, nimetyllä tavalla. Ajasta on tullut entistä kuumempaa kauppatavaraa, ja tuotantoelämän monimutkaistuminen on sekin vain korostanut sitä seikkaa, ettei työtä tekevillä ole muuta menetettävää kuin aikansa.

Toisaalta teknistyvä yhteiskuntamme on entistä riippuvaisempi tarkoista kelloista. GPS-paikannus ja siitä riippuvaiset viestintäyhteydet edellyttävät tarkkaa ajan mittausta, etteivät satelliitit käänny väärään aikaan ja signaalien viiveet osataan korjata. Jokaisen informaatioprosessorin ytimessä on kello, joka tikityksellään kertoo prosessorille, milloin mitäkin tehdään.

Kolmanneksi, ajan fyysisen perustan tutkimus on tuonut tietoisuuteen kaikkea kummaa: aikaa ei ollut ennen maailmankaikkeutta, aika vääristyy muun universumin mukana, ja aikamatkailu taitaa enää olla tekninen, ei looginen haaste.

Virtaa vai ei?

Paul Davies, yksi kosmologian tunnetuimpia yleistajuistajia, kirjoittaa artikkelissaan “The mysterious flow” ajan virrasta. Yksi arkisen aikakokemuksen keskeisiä intuitioita on, että aika virtaa. Mutta tähän intuitio yleensä tössähtääkin. Nimittäin mihin se aika oikein virtaa? Intuitioita ravistelemalla saadaan selville, että aika virtaa tulevaisuudesta menneisyyteen, ja kun se ohittaa nykyhetken, se muuttuu määrätyn menneisyydeksi, siihen mikä oli. Nykyhetki liikkuu tämän

intuition mukaan kohti tulevaa, eli vastavirtaan, ja jakaa todellisuuden aukottomasti siihen mitä oli ja siihen mitä tulee olemaan.

Se mikä on, on varsin kapea siivu koko pötkylästä. Davies toteaa usean muun kosmologin tapaan, ettei tämä intuitio pidä paikkaansa. Todellisuudessa ei ole etuoikeutettuja ajanhetkiä, nykyisyyksiä, joista käsin menneisyys ja tulevaisuus olisivat epätosia, vaan todellisuus koostuu tasaveroisista palasista, ja ulottuvaisilla olioilla on tila-ulottuvuutensa lisäksi neljäs, aika-ulottuvuus. Ajan virta on subjektiivinen ominaisuus, tietoisuuden ylläpitämä piirre. Me muistamme menneisyyden ja ennakoimme tulevaa, emme päinvastoin, ja tämän vuoksi maailma tuntuu lilluvan ajan virrassa. Ajan virran kokemus voidaan sammuttaa, esimerkiksi eräillä meditaatiotekniikoilla, ja tässä tilassa ihminen kokee todellisuuden ”jumalan näkökulmasta”, jakamattomana kokonaisuutena, jossa kaikki ajanhetket ovat yhtä aikaa käsillä.

Optimistisena kosmologina ja skientistinä Davies aprikoikin sitä, josko tällaisesta kokemuksesta voisi tulla tieteellisen edistyksen myötä ihmisten arkipäivää: tällöin emme enää surisi menneitä tai kantaisi huolta tulevaisuudesta, emme kiirehtisi tai pörräisi ympäriinsä, eikä ajan illuusio riepottelisi meitä paikasta toiseen. Kelpo luonnontieteilijänä Davies tarjoaa leikkausveistä ja hiukkaskiihdytintä sellaisen päämäärän saavuttamiseen, johon pääsemme paljon vaivattomammin asennemuutoksella.

Madonreikiä ja äidinsurmia

Toisessa artikkelissaan ”How to build a time machine?” Davies käsittelee mielialhettaan, aikamatkustamista, ja kerrankin lukijoille tarjotaan yksityiskohtaiset ohjeet aikakoneen rakentamiseksi. Otetaan ensin yksi madonreikä, tähtiportti, eli siis tunneli joka yhdistää aika-avaruuden kaksi paikkaa toisiinsa. Jos sopivaa madonreikää ei löydy, tehdään sellainen hiukkaskiihdyttimellä. Sitten seuraa vaikea osuus, nimittäin madonreiän stabilointi. Ilman tätä madonreiällä on taipumus romahtaa mustiksi aukoiksi ja jauhaa nuuskaksi kaikki mikä niiden sisälle uskaltautuu. Madonreikään pitää reseptin mukaan ruiskuttaa negatiivista energiaa, jotta onnettomuuksilta vältyttäisiin. Tämän jälkeen madonreikää pitkin voisi singahtaa minne vain, varsinkin jos olisi onnistunut kokkaamaan siirreltävän madonreiän. Leikki leikkinä, mutta aikamatkailu on jo arkipäivää – tosin loikat tu-

levaisuuteen ovat niin vaatimattomia, ettei niitä juuri noteerata. Keskivertoinen matka suihkukoneella tarjoaa aikamatkailua, mutta loikka on vain muutama nanosekunti. Dramaattisempia loikkia varten pitäisi lähestyä valon nopeutta. Paitsi nopeus, myös painovoima auttaa asiassa. Kellot tikittävät hitaammin kellareissa kuin ullakoilla, joten sijoittamalla perheenjäsenten huoneet sopivasti eri kerroksiin, voi joku aina väijyä mahdollisuutta loikata tulevaisuuteen. Taas kerran loikka on niin vaatimaton ettei sitä huomaa. Eli tulevaisuuteen matkaminen on jo arkipäivää, mutta suurempia loikkia varten täytyy odottaa parempia koneita.

Menneisyyteen matkustaminen on kiemuraisempaa. Varsinkin, jos matkustan menneisyyteen ja tuhoa ne ehdot, joiden avulla matkustan menneisyyteen. Davies on luottavainen sen suhteen, että tällaista ei voi tapahtua. Madonreikä, jota pitkin aikamatkaaja menisi esimerkiksi surmaamaan vanhempansa, romahtaisi ennen kuin teko ehtisi tapahtua. Ei sen vuoksi, että kosmoksen perusperiaatteet olisivat äidinsurmaa vastaan, vaan sen vuoksi, etteivät fysiikan lait salli itseään loukattavan.

Kenelle kellot soivat?

Makrokosmoksen rytmeistä on mukavaa palata biologiseen rytmitykseen. Ihminen on muiden elollisten olioiden tapaan kokoelma kelloja, jotka tikittävät, kiihtyvät ja vaimenevat oman rytminsä mukaan. Ihmisen erilaisia biologisia kelloja on niin useita, että ihmistä onkin osuvasti kuvattu rytmien sinfoniaksi, jossa välillä yksi kello kuuluu selvemmin, välillä kellot ovat keskenään epätahdissa, ja välillä taas yhteispeli sujuu. Aivoissa on useita hallitsevia kelloja, jotka säätelevät vireystilaa, pitävät lukua ajan kulusta, ja annostelevat esimerkiksi hormonien pitoisuuksia ruumiissa. Solujen kronometrit päättävät milloin solut jakautuvat, milloin taas uudistuminen lakkaa, ja milloin on aika jättää ajallinen maailma. Karen Wrightin artikkelissa ”Times of our lives” kuvataan aivojen ajanottolaitteita. Taitomme esimerkiksi singahtaa keltaisen liikennevalon jälkeen eteenpäin juuri silloin kun vihreä syttyy, perustuu aivosolujen yhteisaktivoitumiseen. Aivoissa on erityisiä kellosoluja, jotka täytyvät signaalin liikkeelle vasta kun ovat saaneet tietyn ajanjakson verran itseensä ärsykeitä. Nämä tavallaan ”laskevat” kuinka monta sykäystä täytyy kulua ennen kuin on aika laittaa viestikapula eteenpäin.

Toinen keskeinen ajanmittauslaite on aivojen vuorokausikello, joka säätelee useiden fysiologisten prosessien vuorokausivaihtelua. Vuorokausikello kuuluu ihmisten biologiseen peruskoneistoon, eikä sitä vastaan pullikointi saa aikaan muuta kuin pötkyvästä oloa. Yökyöpelit, vuorotyöläiset ja pienten lasten vanhemmat elävät vinksahaneissa rytmeissä, eli bailaavat silloin kun pitäisi nukkua ja nukkuvat silloin kun vireystila on periaatteessa korkeimmallaan. Valon määrä säätelee vuorokausikellon jaksoja, ja runsas pimeys pohjoisilla leveysasteille yhdistettynä teolliseen työn tekemisen ja koulunkäynnin ihanteeseen saa aikaan kaamosmasennusta ja sen kylkiäisiä kuten apatiaa, lihomista ja väsymystä. Tuoreimmat tutkimukseen perustuvat hoitokeinot ovat toki ennestään tuttuja. Kaamosmasennus lähtee parhaiten nukkumalla, eli noudattamalla omissa päivittäisissä askareissa auringonvalon määrää. Milloinkahan Suomessa aletaan noudattaa tieteellistä koulutus-, työ- ja liikennepolitiikkaa ja laittaa ihmiset liikenteeseen talvikuukausina vasta sitten kun he ovat heränneet?

Me tiedämme pääsääntöisesti, millaiseen ajalliseen järjestykseen tapahtumat loksahavat. Ensin noustaan sängystä, sitten laitetaan aamiaista, ja tämän jälkeen puetaan. Koko huikea episodi säilyy muistoissamme juuri tällaisena, ja voimme elää tapahtumat uudestaan joka aamu. Neurotieteilijä Antonio Damasio on tutkinut aivovauriopotilaita, joilla on vaikeuksia sijoittaa tapahtumia kronologiseen järjestykseen. Artikkelissaan "Remembering when" Damasio kuvaa useita eri potilaita, joista osa ei kykene minkäänlaisten ajallisten määreiden muistamiseen, osa unohtaa myös itse tapahtumat. Potilaiden omaelämäkerrat ovat kaoottisia, eikä heidän vuorokausikellonkaan viesti ulotu tietoisuuteen: aamupäivän vireystilaa ei tunnisteta aamuksi, eikä iltana illaksi, jos käytössä ei ole eksplisiittisiä viestejä kuten valon määrä ulkona tai kellotaulu.

Sopimuksenvarainen aika

Kosmologian ja biologian sanelemat rytmit eivät yleensä kohtaa meitä sellaisinaan, vaan me ihmiset kuorutamme ne mitä erilaisimmilla merkityksillä. Kulttuurinen aika on erilaista eri aikoina ja eri paikoissa. Yksi kulttuuri arvostaa kellontarkkuutta, toinen arvostaa kiireettömyyttä. Yksi kulttuuri roikkuu tulevaisuudessa kiinni kuin kärpänen kärpäspaperissa, toinen kulttuuri

kantaa menneisyyttä mukanaan kuin kilpikonna kuortaen.

A Matter of Time -erikoisnumeron kolme artikkelia käsittelevät ajan kulttuuria, aikakäsityksiä ja ajan mittaamisen tapoja. Lyhyt "Clocking cultures" tutustuttaa lukijan etnokronografian perusajatukseen, eli siihen, että aikaa koskevat käsitykset ovat yksi kulttuurinen fundamentaali: minkä aika milloinkin on, miten tämä jatkuu, ja onko tiedossa jotakin muuta ajallista jatkuvuutta, nämä ovat kulttuurisia peruskysymyksiä. Kulttuurintutkimuksen kaikki keskeiset teemat voidaan palauttaa aikaa koskeviin kysymyksiin.

"A chronicle of timekeeping" vie meidät ajan mittaamisen historiaan. Tavat joilla aikaa on yritetty mitata, ovat vaikuttaneet syvästi aikaa ja muita elämän koordinaatteja koskeviin käsityksiimme, kuten tulemme tuonnempana huomaamaan. Mekaaninen kello on yksi maailmanhistorian mullistavia keksintöjä, jota ilman meitä ei olisi. Tarina

"Ultimate Clocks" kertoo kelloista, jotka ovat niin tarkkoja, että kelloille on käyttöä lähinnä fysiikan tutkimuksessa. Harrastelijafysiikon cesiumkello, joka heittää mikrosekunnin kuu-kaudessa, maksaa 63 000 dollaria. Vielä tarkemmat kellot törmäävät aikamatkustamisen ongelmiin. Painovoima vaikuttaa tikitykseen, ja eri kerroksissa olevat huipputarkat kellot käyvät eri aikaa. Lisäksi huipputarkkoja kelloja ei voi verrata keskenään, koska niiden temporaalista tilaa ei voida rekisteröidä riittäväällä tarkkuudella. Kello, josta ei voi katsoa aikaa, ei ole juuri hyödyksi edes fyysikolle.

Luostareissa tehtiin muutakin kuin olutta

Huipputarkat kellot ovat kellojen kehityksen viimeisimmät edustajat, varsin kauaksi etään-tyneet niistä kelloista, joilla aikoinaan benediktiiniläisluostareissa ilmoitettiin minkä aika milloinkin oli: oliko aika rukoilla, tehdä työtä, nukkua vai rukoilla. Jorma Pohjasen sosiologian alaan kuuluva väitöskirja *Mitä kello on? Kello modernissa yhteiskunnassa ja sen sosiologisessa teoriassa* luotaa kellon kulttuurisia merkityksiä, mitä ajan mittaaminen on tarkoittanut ja millä tavalla sosiologian teoriat ovat aikakäsityksiä tutkineet. Väitöskirjaksi kirja on poikkeuksellisen luettava, eli lukija pysyy juonessa mukana vaikka ei olisikaan tönkkösuolannut itseään sosiologisella hapatuksella.

Pohjasen keskeinen teesi on se, että mekaaninen kello ja sen implikoima aikakäsitys on rahan kaltainen modernin yhteiskunnan rakennusaine, ja että kellon sosiologinen avaaminen kertoo meidän aikamme yhteiskunnasta mielenkiintoisen tarinan. Perusasetelma on vallan haasteellinen ja mielekäs, ja kyllä Pohjanen itsensä kuiville kirjoittaa. [1]

Kuten brittiläinen aikatutkija Barbara Adam on tuonut useaan otteeseen esille, kelloon tiivistyy meidän aikamme aikakäsitys puhtaimmillaan. "Oikea aika" on tasaisesti tikittävä, ihmisestä riippumatonta homogeenista etenemistä, objektiivista ja absoluuttista aikaa, jonka etenemistä voi seurata kellosta. Kellon avulla pääsemme yhteyteen yksilöä suuremman ajallisen järjestyksen kanssa, joka kertoo jos ei sitä, minkä aika milloinkin on, niin ainakin sen, milloin se aika sitten on käsillä.

Oikean ajankohdan kertojilla ja ajan mitaajilla on yhteiskunnassa valtaa, koska he ovat voineet kertoa minkä aika milloinkin on. Mekaaninen kello, tavalla tai toisella toteutettuna, on yliverlainen ajan näyttävä, ja näin ollen kamppailu kellosta ja kellon hallinnasta on yksi keskeisiä yhteiskunnallisen dynamiikan teemoja. Sosiologian klassikoista monet kuten Weber, Durkheim ja Sorokin käsitelivät ajan sosiaalista rakentumista, mutta Pohjasen mukaan eivät uhranneet teemalle sellaista määrää pohdintaa kuin mitä teema olisi ansainnut. Modernissa sosiologiassa aikatutkimusta kyllä riittää, ja Pohjanen antaa kohtalaisen kuvan siitä mitä nykyään alalla tehdään. Yhteiskunnallisten ja kulttuuristen rytmien tutkimuksen osalta kaksi modernia klassikkoa uupuu: Anthony Avenin *Empires of time* sekä Mike Donaldsonin *Taking our time*. Avenin kirjassa on paitsi oiva yleiskatsaus temporaalisuuden kulttuurisiin malleihin, myös yksityiskohtaisia esimerkkejä aikakäsitysten kulttuurisista variaatioista.

Pohjasen omat esimerkit "primitiivisistä" aikakäsityksistä ovat itsessään aika primitiivisiä: "Varhaisyhteisöjen ihmisen tietoisuus ymmärsi vain aistittavaa ja näkyvää, siinä ei ollut tilaa puhtaille abstraktioille" (s. 91). Avenin kirjassa on lukuisia vastaesimerkkejä. Donaldsonin tutkimus on puolestaan työn sosiologian moderneja klassikoita – tarina siitä mitä työn luonteen muuttuminen on merkinnyt ajankäytölle, ja millä tavalla aikaa koskevat kamppailut tulevat terävimmillään esille juuri "uuden kapitalismin" muovaamalla työmarkkinoilla, joilla sitoutumattomuus, lyhytkestoisuus ja tulevaisuuskarttojen hämäryys ovat entistä enemmän sääntö kuin poikkeus.

Pohjasen keskeinen tavoite on kellon sosiologinen purkaminen osiin. Kellohan voi olla mikä tahansa prosessi, jota käytetään muiden prosessien etenemisen mittaamiseen. Toisin kuin Pohjanen esittää, tässä merkityksessä esimerkiksi riisin kiehumista kypsäksi voidaan käyttää kelloa, vaikka se olisikin käytännössä varsin vaikeaa. Kellon idea voidaan toteuttaa paitsi mekaanisesti, myös muilla tavoin. Olennaista on prosessien "mittaaminen" tai arvioiminen yhden, kelloksi kiinnitetyn prosessin avulla. Kelloja esitellessään Pohjanen unohtaa muinaisen Kiinan yhden keksinnön, hajukellon, eli eri mittaisten suitsukkeiden käytön ajan mittarina. Hajukellon avulla voi haistaa, minkä aika milloinkin on. Hieman samaan tapaan kuin aamulla voi kahvin hajun perusteella haistaa, että aamuhan se siinä on...

Kellon aika edustaa Pohjasen mukaan kvalitatiivisen ja biologiaperustaisen ajan vastakohtaa. Kellon aikaan tiivistyy, esineellistyy ja objektivoituu moderni aikakäsitys. Kun meiltä kysytään, mikä aika on tai mitä aika on, jo vain kiireesti turvaudumme kelloon ja käytämme sitä esimerkkinä ajasta. Mutta onko mekaanisen kellon ilmaisemat asiat aivan erillään luonnon ajoista, kuten Pohjanen paikoin (s. 120) väittää? Ei toki, vaan onhan mekaanisen kellon yksi hienoimpia ominaisuuksia se, että sen tikitys ja viisareiden liikkuminen on yksinkertaisessa vastaavuussuhteessa planeettojen liikkeisiin, siihen miten maapallo pyörii akselinsa ympäri ja edelleen kiertää Aurinkoa.

Pohjasen väite ettei mekaaninen kello ensinkään kerro luonnon ajasta mitään, vaan ainoastaan sosiaalisten rytmien järjestämisestä, on tätä taustaa vasten tarkasteltuna melko köykäinen. Samaan nippuun kuuluu Pohjasen ajatus, että kellojen tekniikka on sinänsä toisijaista (s. 20-21). Mutta eivätkö juuri tekniset askeleet ole mahdollistaneet ne sosiaaliset ilmiöt joita Pohjanen käsittelee, kuten kellojen tarkkuuden lisääntyminen, koneiston pienentyminen ja henkilökohtaisten kellojen tulo lähes kaikkien ulottuville? Teknologian ja muun kulttuurin vuorovaikutus on yksi avain kellon yhteiskunnallisen dynamiikan ymmärtämiseen.

Pohjasen tarinan pääjuoni, eli miten kello ja sen mahdollistama rytmitetty sosiaalinen toiminta sai keskeisen ilmiön benediktiiniläisluostareissa, siirtyi edelleen varhaisten kaupunkien kellotorneihin, sieltä tehtaan pilliin ja lopulta jokaisen meikäläisen kannettavaksi ja sisäiseksi kelloksi, soljuu hyvin. Rannekellojen ja tiukasti aikataulutetun yhteiskunnan myötä

meissä jokaisessa asuu kellonsoittajamunkki, joka vahtii ettei aika mene hukkaan. Kello ja metronomin yhteiskunta tekee meistä tosi uskovaisia. Platonhan esitti aikoinaan *Timaios*-dialogissa miten maailma luotiin sellaiseksi, että se muuttuu ”numeron mukaan.” Luojojumalat yrittivät jäljitellä ikuisuutta niin hyvin kuin kykenivät, ja tikittävä maailma oli parasta mihin he pystyivät. Kellon tahdittama yhteisö on jumalallisen ikuisuuden jäljitelmä, tai kuten Hegel ajatteli, temporaalisesti ja muutoinkin organisoitunut yhteiskunta on taivas maan päällä.

Aika rientää arkistoissa

Ajan kulttuurinen käsittely voi olla ekplisittistä, kuten aikatauluissa, vuosikertomuksissa, tai aikaa koskevassa teoretisoinnissa, tai implisiittistä, eli erilaiset kulttuuriset ilmaukset sitoutuvat erilaisiin aikakäsityksiin. Eeva-Liisa Haanpään, Ulla-Maija Peltosen ja Hilpi Saureen toimittama kokoelma *Ajan taju – kirjoituksia kansanperinteestä ja kirjallisuudesta* risteilee kansanperinteen ja kirjallisuuden aineksissa. Ja hyvähän siellä on risteillä – kertomukset ovat ihmisen pääasiallinen tapa jäsentää todellisuutta, ja kertomusten avulla temporaalinen järjestys saa otteen tapahtumista.

Kirjallisuuden, suullisen kansanperinteen, kirjastojen ja arkistojen asiantuntijoiden soisi puuttuvan innokkaamminkin aikamme aika-keskusteluun, siihen mitä aika meille ja muille merkitsee ja millaisia ajallisia piirteitä on esimerkiksi arkistotoiminnalla tai kulttuurin pitkäjänteisellä tallennustyöllä. Tämä olisi oiva vastaläike lyhytkestoisuuden kulttuurille ja Blitzkrieg-formaatin mukaiselle tutkimuksen tekemiselle. Kokoelman ensimmäinen osa on etnokronografian kannalta kiintoisin, muut osat II-IV kuvailevat esimerkiksi kirjastoihin liittyviä ajallisia prosesseja. Käsittelem tässä arvioissa yksityiskohtaisemmin vain tuota analyttistä, ensimmäistä osaa.

Kokoelman avausartikkelina on Henni Ilomäen oiva katsaus ”Aika suomalaisessa kertomusperinteessä” joka on aikaisemmin jo ilmentynyt kansainvälisillä foorumeilla. Katsauksessa on muutama ajatuksellinen helmi, esimerkiksi ajatus erilaisista aikatasoista, jotka tulevat esiin vaikkapa memoraateissa. Kertojan aika suhteutetaan kokemuksen aikaan, joka edelleen suhteutetaan koettujen prosessien, esimerkiksi vainajien, ajalliseen järjestykseen. Näiden piirteiden jäljittäminen on aina palkitsevaa ja kiintoisaa.

Tulevaisuudesta Ilomäellä on niukasti sanottavaa, ja sekini vähä on hieman omituista. Esimerkiksi väite ettemme koe tulevaisuutta aikana, on kumma. Tulevat ajat ovat temporaalisesti järjestyneitä, kysytään vaikka kuuluisalta Paattisten mummulta. Ajanjaksojen vertailukelpoisuus, esimerkiksi mitä on viikko nyt tai viikko 20 vuoden kuluttua, menee mutkikkaammaksi, kun egon painovoimalaki eli tässä ja nyt -tekijä tekee tehtävänsä. Tulevaisuuden luotaamisesta modernissa yhteiskunnassa on niin ikään paljon konstruktivisia esimerkkejä, eikä ole perusteita sivuuttaa tulevien aikojen luotausta muutamalla vuosituhannen vaihteeseen liittyvällä anekdoottilla.

Suullisen kansanperinteen tutkimuksessa kartoitetaan paitsi kertomusten projisoimien todellisuuksien temporaalisia rakenteita, myös kertojien tapoja ankkuroida tapahtumia ajallisesti. Annikki Kaivola-Bregenhöjn artikkelissa ”Kertojan aika” tuodaan esille seikka, jota varsinkin psykologian puolella on tutkittu, eli ajankohtien sijasta ihmiset ovat hyviä muistamaan paikkoja ja kokonaisia tilanteita. Ajoittaminen onnistuu heikommin kuin paikantaminen, ja ajoituksessa keskeiseksi nousee rudimentaarisin temporaalinen järjestys eli ennen ja jälkeen. Tapahtumien ajallisen järjestämisen kannalta tärkeintä onkin laajempi kehyskertomus, eli muistellaanko menneitä työn, perheen, sairauksien, jumalan johdatuksen vai maaseutupolitiikan käänneiden kautta, ja miten erilaiset paikat ovat mieleen jääneet. Työn ja perheen vaiheita muisteltaessa apuvälineiksi nousevat avaintapahtumat kuten ensimmäinen työpaikka, esikoisen syntymä, lasten lähtö kotoa ja niin edelleen. Ajan erilaiset laadulliset variaatiot nousevat näistä kertomuksista: milloin aika etenee hitaasti, milloin aika on täynnä tapahtumia, milloin odotetaan, milloin ikävöidään menneitä ja niin edelleen.

Kansanrunouden kätköistä löytyy varsinaisia etnokronografian aarteita. Ulla Pielan artikkelissa ”Aikojen rajat parannusriitissä” tutustumme Mekrijärveltä 1845 taltioituun, Simana Sissosen esittämään loitsuun mehiläisestä. Mehiläisloitsua on käytetty parantavien voiteiden tehostajana ja monessa muussa yhteydessä. Mitä mehiläinen sitten tekee itse loitsun tekstissä? Lentelee ympäriinsä, eli vierailee erilaisissa ajallisissa järjestyksissä. Mehiläinen poikkeaa tuonpuoleisissa paikoissa, joissa vallitsee syklinen, myyttinen ja hitaasti etenevä ihmeellinen aika, ja näistä paikoista mehiläinen tuo avun parannushetkeen. Mehiläisloitsu ja sitä kontekstualisoiva

parannusriitti on siis samalla asialla kuin kristinuskon ehtoollinen, jossa tuodaan myyttisiä alkuajan tapahtumia nykyhetkeen ja näin koetaan ihmeellisiä asioita hallitussa rituaalisessa kontekstissa.

Piela problematisoi ajan ja tilan kategorioiden käyttökelpoisuutta kulttuurintutkimuksessa. Tila on helpommin tarjolla, koska ihminen on niin väkevästi tilassa orientoituva olento, ja kuten aikaisemmin kävi ilmi, kulttuuriset toimijat jäsentävät kokemustaan tilan avulla. Ajallisten jäsenysten löytämiseksi on otettava yksi askel lisää.

Terhi Utriaisien tarina ”Loppuva ja täyttyvä aika – kolme kertomusta kuolemista” vie lukijan arkistoista ja kirjastoista sinne missä merkitykset syntyvät, eli kasvokkaiseen etnografiseen vuorovaikutukseen. Kuolema on yksi yleisinheimillinen universaali, jonka suhteen kulttuurisia työkaluja on tapana tarkastella. Kuolemaa koskevat uskomukset ja kuoleman rituaalit, samoin kuin kuolemaan asemoitumisen yksilölliset ratkaisut ovat yksi etnokronografian tärkeimmistä tutkimuskohteista. Utriaisien seuraamien terminaalipotilaiden kuolemat ovat varsin erilaisia. Yhden kohdalla aikaa pyritään jatkaamaan samanlaisena kuin se ollut, toisen kohdalla huoli ja tuskaisuus siitä miten vähän tai paljon aikaa on kellossa kulunut saa keskeisen roolin, ja kolmannen kohdalla lopulta hallitsee lepoon asettuminen. Utriaisien tapa käyttää fenomenologiaa havaintojen organisoinnissa toimii vallan hyvin, ja ajan metaforista keskeinen, tiimalasi, osoittautuu niin ikään mallikkaaksi työkaluksi. Utriaisien artikkeli on kaiken kaikkiaan hyvä esimerkki etnokronografisesta tutkimuksesta.

Samaa ei voi sanoa Matti Sarmelan artikkelista ”Ajan katoaminen – kohtalotarina yhteiskunnallisena kertomuksena”, joka on turhauttava kooste haastattelulainauksia ja maailmanlopunkatkuisia, katkeria välikommentteja. Nimellisesti

artikkelin pitäisi käsitellä Pohjois-Thaimaan tansankokyläelämää, erityisesti aidsin ja muiden globalisaatioon kuuluvien ilmiöiden välityksellä. Kohtalotarinat sellaisenaan ovat kiinnostavia luettavia, ja sitä vain ihmettelee, miksi kirjoittaja ei ole tarttunut niissä esiintyviin ajallisiin järjestyksiin, vaan puhuu jostain kokonaan toisesta asiasta.

Ajan taju -kokoelman muut artikkelit tarjoavat aineksia etnokronografian tulkittavaksi: miten kirjalliset tuotokset selviävät ajassa, miten kaunokirjalliset teemat liikkuvat ajassa, ja millaisilla välineillä kansakunnan muistia voidaan parantaa. Kaisa Sinikaran artikkeli ”Kirjaston aika” on oivaltava kuvaus niistä ajallisen järjestyksen muodosta, joita kirjastonhoitaja työssään kohtaa. Kirjastoissa tehtävä työ muuttuu, siinä missä muukin työ, entistä kiihkeämmäksi. Käsiteltävien hyödykkeiden, asiakkaiden ja omissa taitojen temporaaliset profiilit muuttuvat.

Elämme levottomia aikoja. Mutta tästä enemmän seuraavassa etnokronografisten opusten katsauksessa.

VIITE

- [1] Kirjan kirjallisuusluettelossa on tosin omituisia kummallisuuksia. Kotimaisten kirjojen kohdalla on ilmoitettu painopaikka, kun taas ulkomaisten kirjojen kohdalla pääsääntöisesti kustantajan kotipaikka, mikä on tavanomainen käytäntö. Käännettyistä lähteistä ei ole kerrottu alkuperäisen julkaisun ilmestymisvuotta eikä teoksen kääntäjää, mikä ainakin humanistien keskuudessa on kultivoitu hyve.

Kirjoittaja on Turun yliopiston uskontotieteen ma. professori ja Helsingin yliopiston kognitiotieteen filosofian dosentti.